

ՄԱՍԵԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՇԱՀԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԱՐԻՔ.

« Հին ատենի իմաստուններէն մէկուն ըսածին նայելով՝ երկրայուրիւնը սկիզբն է իմաստութեան. ուրիշները՝ անոր ներհակ՝ ըսին թէ երկրայուրիւնը ծնունդ է իմաստութեան, եւ մարդս նոյն իսկ խիստ հարկաւոր նիւթերու վրայ երկայն բարակ քննութիւններ ընելէն ետեւ՝ ամեն բանէ աւելի աղէկ գիտցածը այս կըլլայ որ ամենեւին բան մը չգիտեր : Մոնրայն անունով (գաղղիացի) փիլիսոփային գլուխը ընդարձակ մատենադարանի մը կընմաներ. եւ սակայն իր անմահական գրուածոց սկիզբը իմաստութեամբ այս համեստ խօսքը դրաւ. « Ի՞նչ գիտեամ : » Ընդհանրապէս կրտսեանէք որ միայն տգետ ու քերեամիտ մարդիկն են անոնք որ առանց տարակուսելու այս այսպէս է կըսեն. ծանրագլուխ ու խելացի մարդիկ կերկրային ու կրտարակուսին. ուստի որչափ

ալ գիտութիւնները ծաղկած երեսնան՝ կարծես թէ մէկ կողմանէ ալ դեպ ի ետեւ երրայու վրայ են, որովհետեւ խիստ շատ մարդ կրտեսեն որ ամեն բանի վրայ համարձակ կերպով մը կը վարդապետեն, եւ մտքերնին դրած ըլլալով որ չորս հազար տարիէ ի վեր չլուծուած խնդիրները իրենք կըրնան լուծել, կը կտրեն կը ձգեն, ինչպէս որ բրաւ Աղեքսանդր մակեդոնացին՝ երբոր Գորդիոնի հանգոյցը առջեւը բերին :

« Այս խնդիրները՝ թէ ժողովուրդը ինչ իրաւունքներ ունի եւ քաղաւորներն ինչ իրաւունքներ. կառավարութեան կերպերուն մէջ աղէկը որն է, ռամկապետականը, ազնուապետականը թէ սակաւապետականը. հոգեւորական իշխանութիւնը մեծ է թէ ժամանակաւորը. ինչ կարգաւորութիւն պիտի ունենայ գորքը՝ որպէս զի թէ իշխանու-

բեան ամբուրիւն ըլլայ եւ քէ ինքնիշխանութեան պաշտպանութիւն. բոլոր այն մեծամեծ խնդիրներն որ ելած են բարեկարգութեան եւ ազատութեան վրայ, ու այնչափ հանճարեղ մարդկանց մտմտութիւնիւր եղեր են, մեր ատենի՝ Եղիպոսներուն համար ամենեւին հանելուկ չեն, չլուծուելու բաներ չեն, հապա մեր անմօրուս վարդապետաց ու աշխարհագետ կանանց առջեւ մէյմէկ տղայական խաղալիկներ են. ամեն մարդ ալ կարծես քէ այն հոգեկաւոր բայց անձանօք ջրնորեն ելեր է՝ ուր որ ճշմարտութիւնը կերբայ կը պահուլտի կըսեն. ուստի եւ այնպիսի համարձակութեամբ ու վստահութեամբ մը իր կարծիքներն առաջ կը քշէ որ իբր քէ քաղաքագիտութիւնը ի վերուստ յայտնուեր է իրեն :

« Այսպիսի մարդկանց ըսածները կարծիքներ չեն, մէյմէկ վարդապետութիւններ են. վիճել չունին, կը քարոզեն. եւ ո՛վ որ իրենց խելքէն չէ՝ ներեռիկոսի տեղ կը դնեն :

« Վայ այն ժողովրդեան որ միտքը դնէ քէ ասոնց սկզբունքն տարբեր սկզբունքներով կրնայ շատ աղէկ ինքզինքը կառավարել. ոչ սրբութիւն կըմնայ անոր քով, ոչ առաքինութիւն եւ ոչ ուղիղ բարոյական : Ասոնց քաղաքականութիւնը՝ գամենքը դատապարտող ու մէկու մըն ալ չներող կրօն մըն է, եւ մեջերնին շատու կան որ այն քաղաքականութիւննին պաշտպանելու համար՝ կրօնաքննութեան կամ քէ խոտվայոյզ ատեաններուն օրինացը պէս օրէնքներ հաստատելու պատրաստ են :

« Այսպիսի դարու մէջ որ ամեն բանի վրայ այնչափ խօսուած է, այսպիսի երկրի մը մէջ որ այնչափ բան գրուած է, այնչափ յառաջադիմութիւն ու յետախաղացութիւն, այնչափ փորձ եւ փոփոխութիւն, այնչափ յաջողութիւն ու ձախողութիւն տեսնելէն ետեւ, այնչափ խարեկատիր երևոյթներուն մէյմէկ մետեորաներու պէս փայլին ու աներեւոյթ ըլլալնին մէկ ըլլալն ետեւ, այն ինչ խոհեմութեան ձայները բշտատուքան գորուոր ու սոսկալի ձայնին հետ միացած՝ գմեզ ի չափաւորութիւն եւ ի միաբանութիւն կըմտաւորեն, արդեօք ինչէն կուգայ այս կոյր քաղաքական նախանձայուզութիւնը՝ այս կուսակցութեան կատաղութիւնն որ գմեզ կըղրդէ իրար հալածելու, ատելու, բշտամանելու, իրարու միս ուտելու՝ կարծիքներու համար, ինչպէս որ ատենով ողորմելի Հրեաները երուսաղեմի մէջ պաշարուած ատեննին՝ մէկգմեկ կըջարդէին, ետքն ալ Յոյները

Կոստանդնուպօլսոյ մէջ դանակ դանկի կուգային կրկեսի վէճերուն ու դաւանանքի հակաճառութիւններուն համար, մինչդեռ սուլդան Մէհմեմետին վայրագ գինուորները վրայ հասեր էին որ կայսերութեան մնացորդն ալ ջնջեն վերցընեն :

« Ձեմ գիտեր, բայց կարծեմ քէ այսչափ բշտատուքանց աղբիւրը, այսչափ երկպառակութեանց պատճառը կրնար գտնուիլ՝ քէ որ անկեղծ սրտով փնտռուէր. մեր պակասութիւնը խելք չունենալ չէ, անկեղծ չըլլալն է. խելքը չէ գմեզ մոլորցընողը, լեզուն է :

« Մտքերնիս դրեր ենք որ Տերութեան շէնքը կանգնենք. չենք գիտեր որ Բաբելոնի աշտարակը շինողներուն փորձանքը մեր գլխուն ալ կրնայ գալ. քանի որ տարբեր տարբեր լեզուներ կըխօսինք, կամ քէ քանի որ մի եւ նոյն խօսքերը մի եւ նոյն խմաստներով չենք առնուր՝ իրարու խօսք պիտի չհասկընանք. եւ քէ որ մեր պատիժն ալ այն ատենի մարդկանց քաշածին պէս ցրումն չըլլայ, գէր շփոթութիւնն ու բշտատուքիւնը հարկաւ մեր յամառութեան պտուղն ու պատուհասը պիտի ըլլան :

« Ամեն մարդ ալ կրձեացընէ քէ ինքը *կարծեաց* վրայ կըխօսի, *կարծեաց* պաշտպանութիւն կընէ, եւ իրօք իր շահը փնտռելու ետեւէ է : Կարծիք ըսածը բնականաբար անորոշ ու անստոյգ է, շահը որոշ բան. առաջնոյն վրայ ծագած կոխը վերջ չունի, երկրորդին վրայ կարելի է իրարու խօսք հասկընալ. կարծիքները գմեզ երեւակայութեան անսահման ասպարեզը կընանեն, իսկ շահը կրնայ գմեզ նորեն իրական ճշմարտութեան չափին մէջ դարձընել :

« Կուսակցութեան մէկը իր *կարծիքը* կառնէ կանցնի, բարոյականի՝ պատուոյ՝ հասարակաց բարեկարգութեան յարմար ասիկայ է միայն կըսէ. մէկալը կըպնդէ քէ իր կարծիքը միայն համաձայն է մարդկային իրաւանց, ժողովրդոց երջանկութեան, ազատական սկզբանց : Մէկը հին իրաւունքները մէջ կըբերէ, մէկալը նորերը. մէկը հին յաղթութիւններովը կըպարծի, մէկալը նորերովը. երկու կողմէն ալ իրարու երեսին կուտան այնպիսի յանցանքներ որ հին պատմիչներէն հանուած կամնոր պատմութիւններէ քաղուած են. վերջապէս երկու կողմէն ալ մէկգմեկ կամրաստանեն քէ քու միտքդ դաւաճանութիւն, բռնակալութիւն, տիրապետութիւն կամ անիշխանութիւն է. կիրքն ալ՝ որ միշտ կըմոլորցընէ գմարդ՝ մտքերնիս դնել կուտայ քէ հաշտութիւն

ուզելը տկարութեան նշան է, եւ քե մեր կուսակցութիւնը աւելի շատուր ըլլալուն՝ հարկաւ պիտի յաղթէ հակառակորդաց :

« Տեսնենք մէյմը՝ քե արդեօք ինչ փոփոխութիւն կըլլար յանկարծ մեր մաքին, մեր բարքին, մեր քաղաքականութեան մէջ, եւ որչափ կըմօտենայինք իրարու ներողամտութեամբ ու կըմիաբանէինք արդարութեամբ՝ քե որ մեկդի ղեկինք այս բանս քե մենք այնպիսի *կարծիք* մը ունինք որ անով միայն կըհասնինք հասարակաց բարւոյն (որ ամենուս ալ նպատակն է), ու մեկզմեկ համոզեինք քե այն հասարակաց շանը մեր անձնական շահէն կրնանք ջափել. եւ քե հասարակաց բարւոյն մեկ երեսը միայն կըտեսնենք մենք՝ երբոր մեր կեցած տեղէն՝ մեր վիճակէն միայն կընայինք անոր, եւ քե ուրիշ տեղէն նայողները հարկաւ անոր ուրիշ երեսները պիտի տեսնեն. այն ատեն մեզմէ տարբեր կարծիք ունեցողներուն անիրաւ կամ

անկարգ բնելու տեղը կըտեսնենք որ տարբերութիւնը շահի վրայ է. եւ որովհետեւ շահը ըսածդ պատճառաբանութեամբ չկրնար փոխուիլ, եւ մեկ շանը մեկային դեմ յաւիտեան պիտի կուրտի՝ քանի որ զիջողութիւններով չկակըղնայ, հարկը (որ ամենէն աւելի մարդուս զօրաւոր խորհրդականն է) ուժի տեղ խելքը կըղնէ ու կըհամոզէ զմեզ քե վիճաբանելու տեղ՝ հաշտութեան վրայ խօսելու է, կոխ ընելու տեղ՝ դաշնադրութիւն ընելու է, եւ քե անկեղծ եւ հաստատուն իրաւախօնութեամբ մը երկու կողմերն ալ իրենց ըրած վնասները ձեռք կըձգեն, հանգստութիւն կըգտնեն, ատելութիւնը մեկդի կըղնեն, եւ ազատութիւն կուտան նորէն այն ժողովրդեան (Գաղղիացոց) որ քանի որ բաժնուած է՝ փտանգի մէջ է, եւ միաբան եղած ատենը անյաղքելի է : »

ՍԷԿԵՐ.

ՀԱՅՈՑ ԱԶԳԻՆ ԸՆԿԵՐՄԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Ի ՄՈԼԴԱՎԻԱ :

Կոստանդնուպօլսոյ Փրէս ամսական անունով գաղղիարէն լրագրին մէջ Մոլտաւիոյ Հայոց վիճակին վրայ նամակ մը տեսանք հրատարակուած, զոր արժան կըհամարինք հոս բարգմանել՝ իբրեւ մեր ազգայնոց մտադրութեանը արժանի տեղեկութիւն :

Այն լրագրոյն բղբակիցը նախ մէջ կըրերէ Մոլտաւիոյ Հրէից այս մօտերս ըրած պահանջմունքը՝ որով կուզեն անոնք ալ բուն տեղացոց եւ ուրիշ քրիստոնէից հաւասար իրաւունքներ ունենալ. եւ յետոյ կըսէ.

« Հրէից խնդիրը կրնայ բերեալ անընդունելի ըլլալ՝ ոչ միայն իրենց կրօնքին պատճառաւ, այլ եւ իրենց այն երկրին մէջ օտար մաս մը ձեռացընելուն համար, որով չեն կրնար՝ ըստ Մոլտաւիոյ օրինաց՝ պահանջել որ բուն երկրցի քրիստոնէայ ժողովրդոց ազատութիւնները վայելեն : Բայց երբոր խօսքը Հայոց պէս գործունէայ, աշխատասեր եւ ճարտար ազգի մը վրայ ըլլայ, որ իւր վաճառականութեան ու երկրագործութեան մէջ ըրած ջանքովը երկրին յառաջադիմութեանը ոչ սակաւ օգուտ ըրած է, խնդիրը կըփոխուի : Այս իրաւունքները ձեռք բերելու համար՝ Մոլտաւիոյ օրէնքը իբրեւ եական պայման կըղնէ քրիստո-

ÉTAT DE LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE

EN MOLDAVIE.

Nous venons de voir dans la *Presse d'Orient*, journal français de Constantinople, une intéressante lettre sur l'état social des Arméniens en Moldavie. Nous croyons devoir la reproduire ici avec une traduction arménienne, comme un document curieux.

Le correspondant de la *Presse d'Orient*, après avoir indiqué la prétention des Israélites de Moldavie, qui voudraient être admis à la participation des droits civils des indigènes et des autres habitants chrétiens du pays, ajoute :

« Les Israélites, qui, non-seulement à cause de la religion, mais par cela même qu'ils constituent un élément étranger dans la population, ne peuvent prétendre, d'après le Règlement organique, à la jouissance des mêmes droits et privilèges que la population indigène et chrétienne du pays; mais les arguments qui leur sont opposés par leurs adversaires n'ont aucune valeur lorsqu'il s'agit d'une nation active, laborieuse et industrielle, telle que la nation arménienne, qui, par son application au commerce, à l'agriculture, n'a pas peu contribué à la prospérité du pays. Le Règlement organique pose comme condition essentielle pour l'acquisition de ces droits la